

УСНА ІСТОРІЯ

Магдалена ЛЯХОВИЧ,
Агнешка СМОЛЬЧИНСЬКА

УСНА ІСТОРІЯ — МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ ТА ЇЇ ПРАКТИКА

Переклад з польської Андрія Павлишина

Magdalena Lyakhovych, Agnieszka Smolchynska

ORAL HISTORY — METHODOLOGY
OF THE INVESTIGATIONS
IN MODERN POLISH PERSPECTIVE
AND ITS PRACTICE

Translated from Polish by Andriy Pavlyshyn

The text is a draft on the development of oral history methods in Poland since the second half of XX century to the first decade of the XXI century. In two parts, the methodological issues and realizations of oral history methods in practice are described. The first part was devoted to the explanation of differences between American and European discourse Polish methodology and description of the methodological approach and scientific discussions conducted in Poland in the field of oral history. The second part is a description of the method of execution using oral history projects and educational documentation made in the first decade of the XXI century in Poland.

Keywords: Poland, oral history, historical research, witnesses of the history, 21th century, source.

© М. ЛЯХОВИЧ, А. СМОЛЬЧИНСЬКА, 2015

Визначальний брак визначення.

Польська дослідницька методологія та її тло

Польських дослідників і практиків усної історії на межі ХХ і ХХІ ст. однаково надихають і американські рефлексії, і європейський досвід, а водночас вони не відмовляються від творення власного методологічного підходу у цій царині. Інтенсивні дискусії про розвиток історичної методології, які брали би до уваги усну історію, дослідну практику та її суб'єкт, яким є інформатор, оповідач або свідок історії, розгорнулися в 60-х рр. ХХ ст. в межах національних дискурсів (часто незалежно одна від одної). Утім, перший американський досвід сягає набагато далі в минуле, а саме в 60-ті рр. ХІХ ст., коли Г'юберт Гоув Банкрофт (Howe Bancroft) почав за допомогою інтерв'юєрів накопичувати матеріали з історії Північної Америки. На підставі зібраних ним відомостей постав опис життя мешканців американського Заходу, а колекцію записів було подаровано Каліфорнійському університетові в Берклі. Подальші ініціативи з'явилися в Сполучених Штатах лише в першій половині ХХ ст., у часи Великої депресії. Тоді нагромадження усних повідомлень заопікувалося урядове агентство «Управління розвитку в сфері праці» (Works Progress Administration, програма управління трудовими ресурсами та публічними роботами), яке вело цю діяльність у 30—40-х рр. ХХ ст., керуючись політикою Нового курсу. Складовою частиною програми стало залучення журналістів і письменників до втілення Федерального письменницького проекту (The Federal Writers' Project), одним із завдань якого було дослідження культурного розмаїття в Сполучених Штатах. Тривало, зокрема, нагромадження історій життя й усних розповідей колишніх афро-американських рабів¹. Їхні інтерв'ю були депоновані в Бібліотеці Конгресу США. Однак предтечею методу й творцем першого товариства усної історії усе ж вважають Алена Невінса (Ne vins), який започаткував інституціоналізацію

¹ Перші були джерельним матеріалом для публікації «These Are Our Lives» Вільяма Т. Кавча (Т. Couch), ініціатора проекту (колекція сягала понад 10 тис. інтерв'ю). В 1945 р. дослідження, присвячені оповідам рабів у США, які зібрав фольклорист Бенджамін А. Боткін (А. Botkin), увінчалися публікацією його книжки «Lay My Burden Down: A Folk History of Slavery». Це перше видання, в якому було використано усні розповіді, зібрані серед афро-американських рабів, як повноправні історичні джерела (дві тисячі інтерв'ю).

процесу, заснувавши при Колумбійському університеті в Нью-Йорку Заклад вивчення усної історії (Oral History Research Office; нині — Центр усної історії Колумбійського університету²). Починаючи від 1948 р., А. Невінс урухомив програму досліджень, зосереджену на зборі та архівуванні усних історичних повідомлень про Сполучені Штати (сам він писав біографію Гроувера Клевленда (Cleveland)). Практика досліджень у галузі усної історії набула популярності після 1963 р., коли завдяки компанії Філіпс на споживчому ринку з'явилися переносні касетні магнітофони. Було сформовано чимало університетських дослідницьких груп, засновано відповідні архіви, включно з Національним архівом США (National Archives of the United States) [1, s. 6—7; 8, s. 9—34]. Згодом постали Центр усної історії університету Південної Міссісіпі (з 1954 р.)³ [19, s. 21—30], Товариство усної історії (Oral History Association, 1966) при університеті Дікінсона, Проект усної історії (Oral History Project) при університеті штату Коннектикут (1968; від 2007 р. заклад усної історії університету штату Коннектикут, Oral History Office at the University of Connecticut)⁴. Упродовж минулих кількадесят років центри усної історії постали при більшості американських університетів (скажімо, Центр вивчення усної історії — Center for Oral History Research в Каліфорнії, Техаське товариство усної історії — Texas Oral History Association), також було створено мережу комерційних послуг, що надавала допомогу в архівуванні матеріалів або створенні родинних біографій [20, s. 52—55].

Вважається, що фундаментальна відмінність між американським і європейським дискурсами полягає в суб'єкті/об'єкті дослідження. Тим часом, коли в Сполучених Штатах суб'єктом дослідження були політичні та ділові еліти, а меншою мірою — маргінальні групи, то європейські дослідники, починаючи від подій 1968 р., надавали слово передусім нижчим вер-

ствам населення, втілюючи постулат лівих середовищ. Серед перших теоретиків усної історії на європейському ґрунті слід згадати Пола Томпсона (Paul Thompson) - засновника періодичного видання «Oral History», Тревора Ламіса (Lummis) і Данієля Берто (Bertaux). В 1987 р. Т. Ламіс писав, що головне завдання, щоб «пролунав голос непривілейованих верств суспільства, життя яких з'являється в історичному записі переважно побаченим очима людей, які стоять вище в соціальній ієрархії, крізь призму їхніх упереджень і свідчень» [13, s. 20].

Західні дискурси були в Польщі почуті. Огляд польської наукової літератури свідчить про майже 50-річну традицію польської дискусії довкола фундаментального ресурсу усної історії, яким є усні повідомлення. Однак цей метод у Польщі був значною мірою маргіналізований, а суперечки тривали поза головною, модерністською історіографією. На сторінках провідних польських видань сам термін «усна історія» з'явився тільки завдяки французькому дослідникові Жозефові Гойї (Goja), який у статті «Несоціологія, «усна історія», або ж архіви усної історії», опублікованій у часописі «Historyka» в 1982 р., міркував про генезис, метод і практику усної історії. Ізабела Левандовська (Lewandowska) в своїх роботах неодноразово показувала, що польські методологічні міркування довкола цієї теми започаткувала Кристина Керстен (Kersten) в 1968 р. на X Загальному з'їзді польських істориків у Любліні [4, s. 316—329], порушуючи питання про використання усних і письмових повідомлень у вивченні новітньої історії [10, s. 127—138; 11; 12]. Це перша польська спроба включити усні генеровані джерела в дослідження в системі модерністської історичної парадигми. Безумовно додану вартість цієї дослідної практики, на думку К. Керстен, становить і особистий контакт із учасником подій, і сам процес створення усних повідомлень. Завдяки цьому відбувається розширення колекцій документів і актів, використовуваних як джерела, хоча їх надійність і придатність важко визначити [10, s. 128]. Польський історик наголосила на важливості міждисциплінарного підходу, потребі спиратися в історичному аналізі на соціологічні та психологічні джерела. Вона підкреслила доцільність використання спогадів учасників подій для науково-дослідної роботи історика. По-перше, коли повідомлення становлять допоміжний елемент у процесі

² В колекції осередку депоновано близько восьми тисяч плівок із записами та понад мільйон сторінок транскриптів.

³ Тематика досліджень: рухи борців за громадянські права, оповіді ветеранів воєн, повідомлення свідків урагану Катріна [19, s. 21—30].

⁴ Тематика досліджень: локальна історія, історія міграції до Сполучених Штатів із Європи, технологічний розвиток, Нюрнберзький процес, проблематика Шоа та національні меншини.

визначення достовірності безпосередніх матеріалів. По-друге, при заповненні прогалин у фактографічному процесі, особливо коли йдеться про позбавлені джерел періоди. Повідомлення також дають змогу визначити мотивацію людської діяльності і є важливим джерельним елементом у відтворенні атмосфери епохи [3, s. 313—329]. Усна історія набула в Центрально-Східній Європі за залізною завісою підривного характеру в зв'язку з самим методом пошуку джерел і збирання повідомлень про повстання проти влади, скажімо, про революцію в Угорщині (проект «З другої лінії історії» 1987—1989), інтервенцію в Чехословаччині в 1968 році. У повідомленнях переважав голос дисидентів, а розповіді про повсякденне життя з'явилися значно пізніше [31]. Тому на польському ґрунті ця рефлексія не набула активних прихильників серед істориків новітньої доби, а термін «усна історія» ще довго не посідав належного місця в польському методологічному словнику. Натомість було започатковано цікавий дискурс на тему самих джерел. Тадеуш Лепковський (Tadeusz Łepkowski) виокремив у 1980 р. дослідні сфери, їх спеціалізацію на усну історію, усну традицію і народну історію⁵. Ці три групи повідомлень відповідно охоплюють: матеріали, пов'язані з історичними подіями, збагачені людським знанням (бесіди, інтерв'ю, анкети), повідомлення про історію й традицію народів, позбавлених офіційної історіографії, та усну народну традицію, яка співіснує в суспільному житті з офіційною історіографією. Саме в першій із цих виділених сфер відбулася подальша спеціалізація усної історії в різних наукових дисциплінах. Усні джерела в 80-х рр. минулого століття стали предметом методологічних міркувань Єжи Топольського (Topolski), а також дидактиків історії Юзефа Рухали (Ruchała) і Єжи Матерніцького (Maternicki) [18, s. 105—113; 15, s. 83—88; 14, s. 71—81]. Їхні рефлексії відлунюють в сучасних польських проектах. У «Теорії історичного знання» Є. Топольський вказує на три типи усних джерел: інформація про минуле, що зберігається в пам'яті т. зв. мудреців (осіб, що перебувають на найвищих позиціях в ієрархії традиційної громади, покликаних до цієї ролі звичаями і оточених соціальною повагою), інформація, отримана істориком під час

⁵ Ці тези були виголошені у виступі 1980 р. на XV Міжнародному конгресі історичних наук у Бухаресті [9].

інтерв'ю, заснована на індивідуальних знаннях (осередя усної історії), та інформація, отримана з письмових джерел, до фіксації якої спонукали історики [21, s. 273—277]. Ізабела Левандовська висловила сумніви щодо прирівнювання усних і письмових повідомлень. Так само як і Кристина Керстен, вона підкреслює момент взаємодії та ставить істотне питання про спостереження, яке в цей момент провадить дослідник, адже історик, беручи безпосередню участь у проведенні інтерв'ю, може перевірити зміст, поглибити проблему, оцінити поведінку своїх співрозмовників [10, s. 132]. Нотатки, спогади й щоденники передусім є міркуваннями про міркування. Слід нагадати, що в європейських дебатах 1979/1981 рр. стали переломним моментом, коли усну історію було додано до інструментарію постмодернізму завдяки італійським історикам, зокрема Алесандро Портеллі (Portelli) [54]. У статті 1981 р. в «History Workshop Journal» Алесандро Портеллі відзначив сутність усної історії, її наративність і суб'єктивність⁶. Унікальна вартість усної історії полягає у відносинах і взаємодії між дослідником і оповідачем власне у момент інтерв'ю. Усний характер джерела (оральність), у тому числі звук, тон голосу співрозмовника, ритм мови, є визначальним для його унікальності, і тільки в такій формі воно повинно лягти в основу методу. Слід відмовитися від дискурсу реконструкції подій та їх хронології на користь пошуку сенсу переживань поза хронологією (*dialogic performance*). Центральною стає «оповідь про досвід» оповідача-співрозмовника, його стрибкоподібне бачення власного життя і зовнішніх подій. Таким чином, було би важко вловити лінійну хронологічну послідовність, таку істотну з точки зору історика. Вагомою при цьому стає проблема вірогідності джерела та об'єктивності самого оповідання. Не забуваймо, що А. Портеллі був літературознавцем, тому наголошував: «В аналізі матеріалів усної історії повинні бути використані деякі загальні категорії, розроблені теорією оповіді [в дослідженнях] літератури та фольклору»⁷.

Визначення усної історії постійно залишається предметом обговорення. Суперечка спалахнула вже в 1966 р. на національному колоквиумі з питань усної історії (National Colloquium on Oral History), що від-

⁶ Цит. за [8, s. 26].

⁷ Цит. за [1, s. 15].

бувся в Лейк-Аровгедському конференц-центрі Каліфорнійського університету Лос-Анджелеса (Lake Arrowhead Conference Center of the University of California, Los Angeles) — то була перша американська конференція з проблем усної історії. Європейські, в тому числі польські, спроби визначити поняття також не припинялися. Дискусія точилася серед членів Польського товариства усної історії (Polskie Towarzystwo Historii Mówionej). У 2009 р. найстаріше Товариство усної історії (Oral History Association) розробило документ під назвою «Принципи усної історії та найкращі практики в галузі усної історії» (Principles for Oral History and Best Practices for Oral History), в якому знаходимо коротку дефініцію. На це джерело вказує в Польщі Марта Курковська-Будзан (Kurkowska-Budzan), пишучи: «У світлі цих принципів, усна історія — це зафіксоване (на будь-якому носії аудіо або відео) оповідне інтерв'ю, зосереджене на індивідуальному досвіді минулого, яке дає оповідачеві змогу якомога повніше переказати власний досвід і поділитися своїми роздумами про нього, необмежене в часі, на яке мовець має повне авторське право» [8, s. 11]. Магдалена Фітерницька-Ґожко (Fiternicka-Gorzko), посилаючись на Роналда Дж. Гріла (Ronald J. Grel), передусім пропонує таке визначення: «усна історія (oral history) є, з одного боку, дослідницьким методом, а з іншого — особливим набором практик, мета яких не обмежується конкретним способом пошуку, опрацювання та інтерпретації даних. Її осердя становлять інтерв'ю з безпосередніми наочними свідками або учасниками подій, зібрані з метою історичної реконструкції» [1, s. 6]. На її тлі можна показати різноманітність методологічних перспектив. Всі конструйовані дискурси усної історії увиразнюють особливі риси, які в ній переважають, тобто: процесуальність, діалогічність, гетерогенність, трансгресивність і трансляційну перспективу, на що звертає увагу дослідник Міхал Кежковський (Kierzkowski) [5, s. 5—16]. У процесуальній перспективі, за Тревором Ламісом, усна історія розглядається як процес, окремі етапи якого становлять методологічно єдине ціле. Перший з них — витворена діалогічна ситуація, генерування історичного джерела в вигляді аудіо- або відео-інтерв'ю. Наступним кроком є надання доступу до повідомлення свідка в формі оригінального запису, який ми, в свою чергу, обробляємо

(індексуємо, щоб показати його багатомірність), архівуємо (організовані зареєстровані каталоги повідомлень), переказуємо у вільний доступ і презентуємо в формі проєктів усної історії (зазвичай, у вигляді транскрипту як частини монографії, статті, чи у формі уривків висловлювань⁸) [6]. Момент запису на аудіо/відео з цієї точки зору є ключовим — інтерв'ю можна зберігати в необробленому вигляді. Тому істотним є усвідомлення генерування історичного джерела. У діалоговій перспективі в центрі перебуває безпосередній контакт між дослідником і свідком минулого і, як пише М. Кежковський, «історик отримує змогу прямого втручання. Він є співавтором у генеруванні повідомлення (...). Дослідник є експертом супроти свого ремесла, методу, яким користується, натомість свідок є експертом, коли йдеться про його життя і досвід» [5, s. 10]. Форма діалогу передбачає динамізм і взаємодію, мінливість у часі (але не в просторі), сприйнятливості до модифікації повідомлення та контекстовість. У зв'язку з цим, як переконує дослідник, щоденники, мемуари, записи підслуханих розмов, інформації, що містяться в анкетах, неминуче опиняються поза сферою зацікавлення усної історії. Автор тут безпосередньо апелює до міркувань Алесандро Портеллі та унікальної ролі усного мовлення (оральності). Гетерогенність М. Кежковський розуміє багатомірною. У мікроперспективі, слідом за Т. Ламісом, він трактує усну характеристику джерела (передача змісту: хто говорить, що говорить, яким чином говорить) та інформацію про соціальні та історичні структури, як його сутність. Важливо відзначити, що усна історія роз'яснює безпосередній досвід свідка історії, а не розповідь/нарратив, які належать до усної традиції певної спільноти. Трансгресивна перспектива припускає існування осердя, в центрі якого перебуває історія, і від якого відходять наступні етапи, перебуваючи в постійному русі. Наслідуючи приклад П. Томпсона, автор пише про «пошук нових джерел, зміщення центру ваги історичних досліджень, відкривання нових напрямків, можливостей і перспектив для дослідження, а також висловлення сумніву щодо загальноприйнятих серед істориків припущень і суджень» [5, s. 14]. Відтак у центрі уваги дослід-

⁸ Дедалі частіше в Польщі трапляється практика вміщення аудіо/відеозаписів у формі оригінальних записів розмов як додаток до монографії [6].

ників усної історії опинилися фундаментальні питання, пов'язані з людським життям, з індивідуальним, колективним і суспільним досвідом. Тимчасом транслятивність пов'язана з цілковитим усвідомленням існування процесу перенесення історичного досвіду на знання [5, s. 5—20].

Твердження про визначальний брак дефініції не випадкове. Історики і не тільки історики досі запитують себе, що таке усна історія? Якими є її межі та можливості й наскільки вона корисна як метод дослідження в історіографії? Кого ми умістимо в її центрі: інформатора, оповідача, співрозмовника чи свідка історії? Сьогодні ми відзначаємо відродження усної історії на польському дослідницькому ґрунті, а свідок історії перебуває в фокусі інтересу. Метод цей стосується безпосередньо нашої пам'яті, а те, що в нашій історії >відлучене від пам'яті<, >не згадуване<, >забуте< або >стерте<, регулюється індивідуальними одиничними законами. Тож джерелом усної історії є матерія, визначально невловима. Попри це зростає зацікавлення цим методом і в академічних, і в аматорських середовищах. Варто прислухатися до польських голосів, які лунають з-поза наукового співтовариства. Анка Групінська (Anka Grupińska) — журналістка, репортерка, співавторка виставок, авторка і координаторка проєктів та практик усної історії — пише про те, наскільки її дратує сам термін «усна історія», бо ж вона архівує понадісторичні «людські історії», які ми сприймаємо і засвоюємо як джерело поза ситуацією «мовлення». Свідок історії — це для практика фраза занадто патетична, радше *інтерв'юер* зустрічає >оповідача, співрозмовника чи наратора<, для котрого він сам є >героєм своєї власної маленької історії, реконструйованої в конкретному контексті й місці<. «Замість зіставляти традиційну (академічну) історію з усною історією, я волю відокремлювати одну від одної, називаючи їх сконструйованою історією та реконструйованою оповіддю. Принаймні ненадовго, щоб розпізнати одну з відмінностей, яка характеризує обидві. Історія, яку досліджують, а відтак записують, її автори завжди конструюють, спираючись на джерела, яким вони довіряють, залежно від компетенції цих істориків і широко усвідомлюваного контексту. Те, що ми звикли називати усною історією, я називаю реконструйованою або вирозмовленою (тут я вже чую обурення мовних і

інших пуристів) оповіддю. Реконструйованою є певна оповідь (епізод, усе життя), вона реконструйована завдяки пам'яті оповідача, з його/її увагою до усього, найширшого контексту, визначального для цієї розмови» [2, s. 56], — пише А. Групінська. Усна історія як інтегральний метод дослідження з його акцентом на соціологічних дослідженнях живої історії та включенням їх до ремесла історика дочекалася в Польщі втілення в багатьох документальних і освітніх проєктах. У 80-х рр. ХХ ст. був заснований Східний Архів КАРТИ (Archiwum Wschodnie KARTY) [42], який зібрав понад тисячу інтерв'ю з жертвами советського тоталітаризму, а вже в 90-х рр. ХХ ст. розгорілася дискусія про проблеми архівування усних повідомлень (переважно за участю представників Університету ім. Миколая Коперніка в Торуні) [16, s. 162—167; 17, s. 148—162], стандартизацію архівних описів чи сам процес архівування аудіовізуальних записів. За сучасними польськими методологічними міркуваннями ми можемо стежити на шпальтах часопису «Wrocławski Rocznik Historii Mówionej» [55], першого польського наукового журналу, повністю присвяченого усній історії, який видає «Осередок Пам'ять і Майбутнє» у Вроцлаві [41]. За підсумками цих дискусій постали численні дослідження, в яких метод усної історії визнано провідним⁹. З'явилися також новаторські творчі мультимедійні проєкти стосовно архівування, оцифрування та поширення усних оповідей різної тематики й діапазону (загальнопольські, регіональні місцеві, проблемні) тощо.

Польща оповідає. Нарис про усну історію в практичному ракурсі на прикладі ініціатив, втілених у першому десятилітті ХХІ ст. в Польщі

Починаючи з другої половини першого десятиліття ХХІ ст., особливо після 2008 р., коли постало Польське товариство усної історії (Polskie Towarzystwo Historii Mówionej), тривають зусилля, мета яких — розширення суспільного зацікавлення усною історією, новітньою історією, локальною культурою та історією. Станом на 2015 р. у Польщі функціонують кільканадцять осередків — установ, відповідальних за збір та архівування аудіо та аудіовізуаль-

⁹ Перелік деяких основних публікацій розміщений на сторінці Польського товариства усної історії [46]

них записів й інших матеріалів у галузі усної історії або споріднених галузях. І тематичні сфери, і спосіб організації, і сфера їх діяльності різні.

Ми маємо справу з великими національними ініціативами загальнопольського масштабу, регіональними, які зосереджуються на історії регіону, воєводства [12, s. 81—103], і невеликими місцевими ініціативами, зосередженими на історії мікрорегіонів або районів і мікрорайонів міст. Дослідницькі та освітні проекти, які користуються методом і джерелами усної історії, втілюють інституціоналізовані музейні заклади, створені спеціально для цієї мети організації та, постали знизу, невеликі групи ентузіастів. Абстрагуючись від оцінки рангу цих ініціатив, можна представити їх у порядку, заснованому на території поширення їх впливу.

Отож, серед ініціатив національного масштабу слід передусім згадати про Національний цифровий архів (Narodowe Archiwum Cyfrowe), який діє з 2008 р., а раніше, з 1955 р., функціонував у формі Архіву механічної документації (Archiwum Dokumentacji Mechanicznej). Його основним завданням є накопичення, зберігання, наукове опрацювання й надання доступу до цифрового контенту, фотографій, аудіозаписів і фільмів. НЦА створив технологічну інфраструктуру, яка дає змогу оцифрувати архівні матеріали та надавати інформацію про архівні колекції й архівні матеріали, в тому числі в режимі он-лайн. Сьогодні колекція НЦА містить 15 млн. світлин періоду з 40-х рр. ХІХ ст. до сьогодення. Колекція звукозаписів налічує близько 30 тис. одиниць періоду 1919—2007 років. Це унікальні записи багатьох важливих постатей соціального, політичного, культурного чи релігійного життя. Інформаційні системи, розроблені для ужитку Центру, дають змогу умістити на сторінках світової мережі понад 150 тис. сканованих фотографій і понад 20 тис. опісів звукозаписів із цієї колекції.

Іншою установою, зосередженою на популяризації методу усної історії, є Національний центр культури (Narodowe Centrum Kultury), який раніше, з 1950 р., підпорядковувався Міністерству культури й мистецтва Польської Народної Республіки, а з 1964 р. є незалежним Консультативним Центром Мистецького Руху (Centralna Poradnia Ruchu Artystycznego). Задля цієї мети НЦК в 2008 р. розробив і опублікував «Абетку усної історії» [7] та

створив освітню програму «Свідки історії» [53]. Ця програма полягає в зборі свідчень забутих героїв ХХ ст. і свідків усе ще мало відомих, проте важливих історичних подій, а також архівуванні таких свідчень на інтернет-сторінці. За допомогою цієї освітньої програми НЦК намагається впровадити в життя метод усної історії, а найцікавіші повідомлення публікує на сторінці програми. Ця платформа не лише представляє зразки повідомлень, зібрані попередньо, і не тільки популяризує метод, описаний в «Букварі». Її складова — також документальна мережа, себто комплексна база усіх суб'єктів, товариств і організацій у Польщі, що збирають або володіють оповідями і спогадами свідків історії ХХ століття. Сьогодні існує понад 30 організацій.

Наступний важливий центр, який користується методом усної історії, — згаданий уже Осередок КАРТА і, втілювана його співробітниками з 2003 р. програма «Усна історія» (Historia Mówiona) [42]. В межах цієї програми постав, вражаючий за обсягом ресурсів, Архів усної історії (Archiwum Historii Mówionej) [24]. Це колекція біографічних свідчень (налічує майже 5000 звукозаписів і 100 відео) та інших архівних документів, що охоплюють майже все ХХ століття. Основу архіву становлять, записувані з 1987 р., повідомлення мешканців колишніх східних околиць, польських громадян, репресованих советською владою (так званий Східний Архів налічує 958 свідчень). Підсумком діяльності усієї цієї програми є дедалі більша колекція записів АУІ. Ця колекція в 2006 р. стала частиною медіатеки Будинку зустрічей з історією (Dom Spotkań z Historią) [28]. З цього моменту обидві установи беруть активну участь в збиранні нових спогадів, і, передусім, намагаються популяризувати оповіді, зібрані в межах різних програм. Досі їх було втілено понад двадцять. Найбільші з них: Архів опозиції (Archiwum Oporozycji), який містить 324 повідомлення; «Забуті свідки ХХ століття», для якої записують біографічні оповіді представників найстаршого покоління, програма, що документує долі свідків міжвоєнного періоду та Другої світової війни — людей, які пережили обидва тоталітаризми ХХ ст. та перші десятиліття після Другої світової війни; програми, присвячені проблемам переселення під час Другої світової війни в різних частинах Польщі, а також ті, які стосуються збереження пам'яті про Варшаву. На

особливу увагу заслуговують проекти, в яких головними героїнями є жінки, зокрема, «Жінки супроти тоталітаризму»: в рамках цього проекту записували спогади польок, які пережили нацистські концентраційні табори, советські табори і сталінські тюрми в Польщі. Це майже 40 біографічних усних розповідей, які містять порівняльний матеріал про обидва тоталітаризми, а водночас про специфіку жіночого досвіду та біографічної пам'яті. Це один цікавий проект, який здійснюється безперервно з 2012 р., — «В черзі за рівноправ'ям. Польща 1945—1956 рр. у оповідах жінок». Це починання, в межах якого виконавці програми зосередилися на зборі інтерв'ю з жінками, які народилися до 1939 р., — представницями різних класів і суспільних груп, які після 1945 р. увійшли в нову повоєнну дійсність із багажем важких переживань часів війни, і часто після втрати близьких переймали ролі чоловіків як голів родин, замінюючи покійних або депортованих мужів, а водночас активно виходячи на ринок праці. Їхнє становище, особливо в міських умовах у 1945—1956 рр., зазнало величезних змін. В історіографії цей період називають «шостою хвилею» в розвитку польського фемінізму. Згадаймо ще про такі непересічні проекти, як «Емоційні життєписи. Суспільні зміни в Польщі в 1939—1989 рр. з точки зору психотерапевтів» і «Повідомлення сестер черниць 1945—1989» тощо [24]. Діяльність Осередку КАРТА і Будинку зустрічей з історією годі переоцінити. Це сучасна формат контакту з історією ХХ ст., розказана з дуже різних точок зору за участю понад 4000 поляків. Записи, зібрані в Архіві, використовуються для підготовки мультимедійних видань, тематичних презентацій, виставок і навчальної літератури.

Низку різних проектів, які використовують усні джерела при опрацюванні таких питань як Друга світова війна, Шоа, пам'ять про важливі події та місця, втілюють інші великі музейні установи, зокрема, Музей Варшавського Повстання (Muzeum Powstania Warszawskiego) [36], при якому з 2004 р. чинний Архів усної історії, що нині налічує 2700 інтерв'ю з учасниками Варшавського Повстання (усі вони опубліковані на сайті Музею); Товариство дітей Голокосту, де зберігають 45 свідчень поляків, які переховували євреїв під час Другої світової війни [51]; Християнське товариство Освенцимських сімей (у колекції якого — 200 годин аудіозаписів, 1000 сто-

рінок текстових повідомлень, 45 свідчень) [27]; Нижньосілезький форум культурного середовища «Тисячоліття» (130 повідомлень осіб, переселених після 1945 р. до Нижньої Сілезії); Фонд «Поморські архів і музей Армії Крайової та військової служби польок» [23] (zarejestrowani kolekcji: «Wojenna Służba Polek 1939—1945» (3760 особистих папок), «Archiwum Pomorskie» (2210 особистих папок)), Державний музей Аушвіц-Біркенау [44] (повідомлення в'язнів табору Аушвіц-Біркенау — 160 повідомлень, 400 спогадів), Єврейський історичний інститут [56] (повідомлення вцілілих після Шоа (7200 повідомлень) і Щоденники євреїв. 1939—1960 (339 щоденників); Музей боротьби та мучеництва в Треблінці (Muzeum Walki i Męczeństwa w Treblince) та Музей-меморіал у Белжеці [37]; Інститут історії педагогічної академії в Кракові (Instytut Historii Akademii Pedagogicznej w Krakowie), у колекції якого 150 свідчень «Виселених з-за Бугу після 1945 р.»; Музей Армії Крайової ім. генерала Еміля Фільдорфа «Ніла» [35], освітня програма «Свідки історії» [48] та інші.

Також заслуговують на увагу ініціативи, які зосереджуються на пам'яті про минуле окремих регіонів. Тут слід згадати передусім дві найбільші й найвідоміші ініціативи: чинний у Любліні Осередок «Гродська Брама — Театр NN» і Осередок «Пам'ять і Майбутнє» з Вроцлава. Програма «Усна історія», яку регулярно втілює з 1998 р. Осередок «Гродська Брама — Театр NN» [40], полягає у фіксуванні, опрацюванні та поширенні усних повідомлень про Люблін і Люблінщину від міжвоєнного двадцятиліття до сучасності. Зібрані спогади служать для створення образу минулого міста й регіону. Архіви Робітні усної історії містять спогади понад 2000 осіб (понад 3000 годин записаних у цифровому форматі на аудіо та відео розмов). Усні повідомлення становлять невід'ємну частину освітнього порталу, де разом із текстами, іконографічними матеріалами та радіорепортажами творять комплексну розповідь про конкретні місця, людей та події.

Осередок «Пам'ять і Майбутнє» [41] займається документуванням та розповсюдженням історичної й культурної спадщини, створеної у Вроцлаві та в Нижній Сілезії після Другої світової війни. Діяльність цієї, створеної в 2007 р. установи, дуже важлива в питаннях, що стосуються історії регіону. Її

проекти переважно полягають у вислуховуванні та записуванні розповідей тих людей, які понад 60 років тому прибули до Західної Польщі та започаткували нову ідентичність цих земель. Розповіді служать основою для привабливого, згідного з історичною правдою переказу новітньої історії. Осередок пропонує дослідникам, які користуються в своїй науковій роботі методикою усної історії, джерельну базу, уміщену в Архіві усної історії Центру документації Осередку «Пам'ять і Майбутнє», що налічує понад 800 свідчень. Переважно це повідомлення про повоєнну історію Нижньої Сілезії чи ширше — західних і північних земель Польщі, і їх тематика дуже різноманітна — від повсякденного життя до опозиційної діяльності. Окрему групу свідчень становить Архів сибірських засланих (Archiwum Sybiraków) — колекція повідомлень, переданих Центрові документації вроцлавським відділенням Спілки сибірських засланих (Związek Sybiraków), що документують перебування «на нелюдській землі» тих осіб, які після повернення на батьківщину оселилися в Нижній Сілезії. Осередок «Пам'ять і Майбутнє» також організовує виставки у закритих приміщеннях, виставки під відкритим небом і виставки он-лайн; конференції, освітні та навчальні програми. Серед кількох десятків проектів, які втілює Осередок, є й така, як «Усна історія — культурна спадщина Польщі та Ісландії, проказана людськими словами». Вона адресована фахівцям і молодим дослідникам, які в своїх дослідженнях використовують метод усної історії, а також — польській громаді в Ісландії й мешканцям Рейк'явіка. Метою проекту є інтеграція польської меншини з ісландською спільнотою, документальна фіксація та популяризація польської та ісландської культурної спадщини, обмін передовими практиками й досвідом, порівняння ролі методів усної історії в науці європейських країн між науковцями та експертами, які беруть участь у проекті. Цей проект також заклав підвалини для ще однієї ініціативи — новоствореного Музею польської еміграції, про який ітиметься далі.

Інша цікава ініціатива, присвячена новітній історії Сілезії, — це проект «Архів Усної Історії» [25], здійснюваний безперервно з 2009 р. Домом польсько-німецької співпраці (Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej) та Спілкою німецьких суспільно-культурних товариств у Польщі (Związek Niemieckich

Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce). Самі організатори проекту кажуть, що це «новий спосіб виявлення у молодого покоління його прихильності до регіону, в якому воно живе, і спосіб спілкування, «спорудження мостів» між старшим і молодшим поколіннями». Повідомлення очевидців історії, зібрані учасниками проекту, оповідають про минуле й події, побачені очима німецької меншини в Сілезії, польської більшості чи тих, кого просто називають сілезцями. Проект складається з дводенного тренінгу, учасники якого беруть участь у семінарі, присвяченому новітній історії Сілезії, і в технічній частині, де під наглядом фахівців їх вчать брати інтерв'ю, а відтак вирушають «у поле», щоб провадити інтерв'ю зі свідками часу, а згодом умістити їх на веб-порталі. Там ці інтерв'ю розділені на одинадцять тематичних груп, починаючи від звичаїв і моралі мешканців Верхньої Сілезії, описів військових драм і переживань сучасних жителів Верхньої Сілезії, записів релігійної доби Польської Народної Республіки, і закінчуючи сподіваннями на крах комунізму в Польщі. Читач порталу також може ознайомитися з оповідями про свій населений пункт і його околиці. Проект уже дочекався публікацій, повністю заснованих на повідомленнях, отриманих під час досліджень в рамках проекту: «Врятовані слова, врятована спадщина регіону» (Ocalone słowa, ocalone dziedzictwo regionu), «Звичаї й традиції Верхньої Сілезії / Релігійне життя» (Zwyczaje i obyczaje Górnośląskie / Życie religijne) і «Друга світова війна в спогадах мешканців Верхньої Сілезії» (II Wojna Światowa we wspomnieniach mieszkańców Górnego Śląska) [25]. У свою чергу, спогади колишніх солдатів вермахту надихнули дослідників і стали канвою виставки, що показує долю конкретних людей, які служили під час Другої світової війни в німецькій армії, а відтак жили на території Польщі. Виставка «Дідусь із вермахту. Досвід, записаний у пам'яті» (Dziadek z Wehrmachtu. Doświadczenie zapisane w pamięci) постала завдяки повідомленням 48 осіб із різних регіонів Польщі: Верхньої Сілезії, Помор'я, Вармії та Мазур.

Прикметними є також проекти, втілювані Товариством Топографії (Stowarzyszenie Topografie) з Лодзі, яке створило та провадить Архів пам'яті лодзян [26]. Метод усної історії реалізується в 4 проектах: *Розповіди міста (Powiedzieć miasto)* — лодзькі усні історії; *Лодзь академічна в біографіях (Łódź*

akademicka w biografiach); *Лодзь ремісника (Łódzcy Rzemieślnicy)* і *Життя як творчість (Życie dziełem)*. Перший проект орієнтований на накопичення потенціалу пам'яті лодзян, збір інтерв'ю з найстаршими мешканцями та ознайомлення з фактами та спогадами, які жодним іншим способом не вдалося би зібрати і зберегти. Проект *Лодзь академічна* зосереджений не тільки на проведенні біографічно-оповідних інтерв'ю з пенсіонерами-викладачами Лодзького університету, щоб відродити пам'ять про покоління професорів, які засновували ВНЗ, описати, як він функціонував на тлі суспільно-політичних змін у Польщі. Друга його мета полягає у відтворенні оповіді про перше покоління професорів у перспективі майстер-учень, щоб показати важливість передачі від покоління до покоління наукових вподобань. Проект *Лодзькі ремісники* спирається на біографічно-оповідні інтерв'ю з лодзькими ремісниками, людьми, які займаються, часто вже зникаючими професіями. Важливим елементом проекту є створення мапи зникаючих ремісничих закладів із аудіо-путівником, завдяки якому під час прогулянки містом або під час міських ігор, які організовує Товариство, можна почути як про свої майстерні розповідають їх власники. Подібним чином використані інтерв'ю, зібрані в програмі *Життя як творчість*, з яких утворені біографічні аудіо-путівники по Лодзі. Таким чином представлено постаті, тісно пов'язані з Лодзю, осіб, які творили її культурне життя, але мало відомі широкому загалові. Усна історія дає змогу довідатися про біографії, закорінені в конкретних контекстах і реаліях: історичних, політичних і життєвих, і, врешті, — в конкретному просторі міста. Крім того, з метою поширення методики усної історії товариство пропонує на своїй мережній сторінці безкоштовний «Підручник збору усної історії». Не в останню чергу, завдяки діяльності згаданих інституцій та ініціативам, які вони втілюють, усна історія набуває дедалі більшої популярності в Польщі. Завдяки ініціативі знизу постають групи, що займаються збереженням пам'яті про власне місце проживання за допомогою методики усної історії, досліджень і творчої обробки зібраних документів.

Такі задуми часто народжуються внаслідок браку інформації про місце проживання. Так було у випадку одного з мікрорайонів в Островці Швентокшисьькому. Завдяки пошуковій інформації про нього

постав цікавий проект «Робітничка колонія в Островці Швентокшисьькому — усна історія» (*Kolonia Robotnicza w Ostrowcu Świętokrzyskim — historia mówiona*) [32]. Співавтор концепції виставки та проекту Войтек Мазан (*Mazan*) розповів про те, як усе почалося: «Я вперся в мур, у певний момент годі було більше дізнатися з книжок про місцеву історію. Тому я почав шукати інформацію в тому, що називають усною історією» [22]. Увесь проект — це повернення пам'яті мешканцям Островця про долю їхнього міста. В 1926—1931 рр. сеймик Опатовського повіту і Островецька фабрика, яка завдяки державним закупівлям стала сучасним металургійним підприємством, спорудили на північний захід від міста 116 будиночків, призначених для сталеварів — не для керівного персоналу, а власне для т. зв. «робітничого класу». Ідея побудови фабричного оселища за межами міста народилася внаслідок застосування нової на той момент урбаністичної концепції міста-саду. Що ж від того залишилося? Автори проекту здійснили в 2010 р. фотодокументування всіх матеріальних залишків первісного задуму, насамперед стану збереженості робітничих будиночків із їх оригінальними елементами облаштування. Тоді теж, використовуючи метод усної історії вони провели низку поглиблених інтерв'ю з мешканцями Робітничої колонії про минуле селища. Цей метод заснований на зборі усних свідчень, які стосуються певних подій чи проблем, побачених з індивідуальної точки зору. Було накопичено оповіді, в яких, наче в лінзі, фокусувалися переживання островчан, а в ширшому сенсі — поляків упродовж усього ХХ століття. Ці люди, або їхні близькі, на власному досвіді скуштували жахіть тоталітаризмів ХХ століття. Це неминуче суб'єктивний опис, проте завдяки спогадам реальною стає, принаймні частково, реконструкція образу дійсності минулого. Так краще можна досягнути такі елементи спадщини, які часто оминають, хоча вони й істотні, легше також торкатися табуїтованих тем. Ці повідомлення, отожд, служать не лише пізнанням фактів, але й розумінню історичних процесів, усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків, що виникають у суспільному житті та їх впливу на долі людей [34].

Проекти постають також завдяки потребі звернути увагу на унікальність місця, якому загрожує знищення, наприклад, у зв'язку зі змінами у планах

землекористування у містах, завдяки потребі знайти відповідь на питання про реальну цінність і значення окремих місць — районів і мікрорайонів у культурному ландшафті міста. Вони покликані служити привабленню уваги до ширшого контексту функціонування людських скупчень, аніж просто до їх архітектурної правильності й корисності.

Саме з таких мотивів у Варшаві почали втілювати проект «Фінські будиночки — Особиста пам'ять, історія, сучасність» [29]. Його провадить неурядова організація, що гуртує передусім етнографів і антропологів культури, — Товариство Етнографічна робітня ім. проф. Вітольда Диновського (Stowarzyszenie Pracownia Etnograficzna im. prof. Witolda Dypowskiego) у Варшаві. З ініціативи студентів і випускників Інституту етнології та культурної антропології Варшавського університету було зібрано матеріали, що документували історію найстарішого в Варшаві житлового комплексу з фінських будиночків. Були проведені етнографічні інтерв'ю з нинішніми і колишніми мешканцями житлового комплексу Яздів. Організатори про свій проект написали так: «Ми хотіли дізнатися і зберегти історію місця, де першими оселилися можливо найщасливіші варшав'яни післявоєнних років — люди, які мали змогу реалізувати найсміливіші плани, підносячи місто з руїн. Ми хотіли задокументувати і наблизити сучасникам долю мешканців фінських будиночків, а також розповісти історію житлового комплексу, чие подальше призначення залишається невизначеним. Ідея зайнятися саме цим анклавом фінських будиночків народилася власне тоді, коли у пресі почали з'являтися статті про плановану ліквідацію поселення». Подібним чином діяли також робочі групи в інших містах: Товариство «Хвалішево» [50] в Познані (дбає про популяризацію мікрорайону Хвалішево — однієї з найстаріших місцин Познані, заради відновлення історичних кварталів міста) та Товариство «Підгір'я» [52] в Кракові (займається популяризацією знань про історію та сучасність Підгір'я, його культурних ресурсів, природничих принад, специфіки й традицій).

Ще одна причина, яка спонукає до використання методів усної історії, полягає в прагненні більше дізнатися про місце свого проживання інноваційним шляхом, що допомагає і мешканцям, і їх оточенню зрозуміти вартість простору, в якому вони живуть, а

також бажанні активізувати окремі групи: вікові, соціальні, етнічні тощо. Так працюють, зокрема, дві ініціативи: варшавська «Прага балакає» (Praga gada), яку провадить Фонд Анімації [Fundacja Animacji], та гданська «Шляхом голосу. Усна історія як метод запобігання дискримінації» (Szlakiem głosu. Historia mówiona jako metoda przeciwdziałania dyskryminacji), яку провадить Товариство Артерія з Гданська.

В межах проекту Фонду Анімації «Прага балакає» [47] літніх людей залучають до участі в низці заходів, спрямованих на зміцнення й популяризацію культурних компетенцій, властивих цим особам. Ініціатива «Прага балакає» так характеризує цей район Варшави: «Це місце — виняткове, окреме, населене людьми, які мають власні ритуали і люблять погомоніти. А ми полюбаємо послухати балачки. Особливо ті, які запозичені з реального життя. Вони занадто виняткові, щоб дати змогу їм залишитися тільки в пам'яті наших співрозмовників».

Таким чином постало майже 500 годин записів розмов із літніми мешканцями варшавської Праги. Ці епізоди з життя мешканців правого берега польської столиці опинилися на мережній сторінці проекту і стали основою для процесу інтерпретації оповіді. Спершу молоді митці, переважно з Варшави, проілюстрували обрані ними самими епізоди. Так постала виставка, яку показали в Центрі культури Знайко (Centrum Kultury Koneser) протягом грудня 2010 — лютого 2011. Згодом етнологи написали есе, а відтак було укладено 3 випуски коміксів (2013, 2014 і останній заплановано опублікувати в 2016 році [47]). Новели коміксів до двох збірок «Прага балакає. Про мир» (Praga Gada. O pokoju) і «Прага балакає. Про війну» (Praga Gada. O wojnie) постали двома способами — на замовлення і шляхом конкурсу. Комікси містять загалом 22 новели, що є адаптаціями історій, зібраних в часі дослідження, яке провадив Фонд Анімації. Це комікси про варшавських пражан, і вперше біографічні наративи поляків були проілюстровані видатними художниками книги з-за кордону — Альберто Пальяро (Alberto Pagliaro) з Італії, Тоні Сандовалом (Toni Sandovala) з Мексики і Костянтином Комардіним з Росії. Іноземці, вільні від місцевих стереотипів, зосередилися на емоціях літніх людей, на війні, побаченій очима тогочасних пражських дітей. Польські рисувальники (Міхал Шледзинський / Michał Śledziński, Пше-

мислав Трушинський / Przemysław Truściński, Кшиштоф Островський / Krzysztof Ostrowski і Мацей Шиманович / Maciej Szymanowicz) вчинили, зрештою, аналогічно. Обидві антології — це фіксація зустрічі вражливості двох поколінь — молодих сценаристів і рисувальників та покоління літніх людей. Отож, це не історичний комікс, не ілюстрована інтерпретація історичної політики, а антропологічний твір, в якому важливе відтворення клімату повсякденного життя мешканців окупованої німецькими, а згодом радянськими військами, Праги. «Прага балакає» об'єднує різні покоління не тільки за допомогою мистецтва, але й шляхом проведення семінарів: інформативних, ретроспективних, ілюстративних. Семінари тривають з 2011 року. Подібним чином діє Товариство друзів Шрудки і околиць «Шрудя» (Stowarzyszenie Przyjaciół Śródki i Okolic «Śródeja»), мета якого полягає в тому, щоб шляхом проведення семінарів та спільних заходів спонукати місцеву спільноту до активізації простору Шрудки — району в Познані [33].

Згаданий вище проект «Шляхом голосу. Усна історія як спосіб протидії дискримінації» адресований особам і групам, із широко усвідомлених суспільних і культурних меншин Триміста й околиць [49]. В його рамках збирають усні розповіді представників різних меншин з Помор'я, щоб в майбутньому трансформувати їх у екскурсійні маршрути Гданськом — слідами груп меншостей. Проект спирається на роботу з усними спогадами та розповідями як інструментами в поверненні нечутного або забутого голосу меншин на Помор'ї. Він покликаний служити боротьбі з забобонами і дискримінацією та зміцнити голос і самобутність меншин. Учасники його беруть участь у семінарах про пам'ять, про усну історію та проведення інтерв'ю, відтак збирають повідомлення свідків пам'яті про історію та повсякденне життя груп меншостей у Гданську, врешті, ці інтерв'ю будуть розшифровані і стануть основою для прокладання екскурсійних маршрутів.

Інші групи працюють з метою зміцнення неформальної освіти й створення місця, де молодь могла би здобувати нові соціальні компетенції та практичні навички. Так постала ініціатива «Пересувний університет усної історії» («Latający Uniwersytet Historii Mówionej»), яку втілює неформальний гурт Група Жива Мова (Grupa Mowa Żywa) з Володави [30].

Мета проекту полягає у створенні неформальної школи усної історії та мистецьких громад (art communities), яка включала би в польові дослідження молоді з інших частин країни, з невеликих містечок і сіл. В майбутньому її засновники сподіваються створити групу, що діяла би поза межами регіону. Учасниками проекту є молоді люди старшого шкільного віку з Володави та околиць (Дологоброди, Голя, Каплоноси, Сушно, Дорогуськ тощо), віком 16—18 років. Основна мета проекту полягає у створенні інноваційного шляху вивчення молодими людьми історії свого рідного краю. Відправною точкою для їх пошуків є межове, етнічно багатоманітне минуле польсько-українського-білоруського прикордоння. Молодь закінчить свою працю мультимедійною інсталяцією у просторі міста і в мережі.

Наступні ініціативи, описані нижче, використовують інші методологічні підходи і не зосереджені на місці, а на темі — проблемі. Перша — це втілюваний з 2008 р. Європейським Центром Солідарності (Europejski Centrum Solidarności) проект *Кінонотації* (Notacji Filmowe) — інтерв'ю з особами, які брали участь у діяльності демократичної опозиції й творили незалежну Польщу, а передусім з активними діячами громадського руху та профспілки «Солідарність» [39]. Архів кінонотацій містить майже півтори тисячі годин записів, які становлять майже 900 комплектів. Нотації вже зняті, зокрема, з активістами з Гданська, Кракова, Варшави, Бидгощі, Вроцлава, Лодзі, Любліна, району Сілезії, Підляшшя та Мазовша, а також із представниками еміграції та розкиданими по всьому світі людьми, які послідовно підтримували «Солідарність». Інтерв'ю з очевидцями та учасниками небуденного явища, яким була «Солідарність», є також елементом відкритої в 2014 р. постійної виставки ЄЦС.

Колекція «Архів трансформації '89» («Archiwa transformacji '89»), яка міститься в збірці Національного аудіовізуального інституту [38], є унікальним джерелом знань про наради за Круглим Столом. Архівний матеріал, який складається з фільмів Відео-Студії (Video Studio) з Гданська, не лише документує перебіг подій, але й відтворює атмосферу того унікального переговорного марафону. Комплекти доповнюють передачі Міжнародного французького радіо (Radio France Internationale). Йдеться про два типи записів: поточні коментарі

учасників переговорів про події Круглого Столу і спогади та сформульовані, через багато років, оцінки. Камера гданської знімальної групи не мала доступу на засідання так званих «столиків» і «підстоліків», себто груп, що працювали над конкретними темами реформи, однак, постійно була у коридорах і Колонному залі Палацу намісника. Оператори Відео-Студіо з Гданська просили переговорників від «Солідарності», коли ті виходили з нарад, дати коментар, записували з ними інтерв'ю, або прислухалися до заяв, які переказували державним ЗМІ представники обох сторін суперечки: опозиції та влади. Камері вдалося вловити також кулуарні розмови, емоційний обмін думками про подальшу стратегію переговорів, приватні коментарі, жарти й анекдоти, які розповідали опозиціонери. Ця архівна документація нарад Круглого Столу творить комплексний портрет постатей з правлячого табору та опозиційної «Солідарності». З цілої серії фільмів до колекції «Архів трансформації» були відібрані фрагменти, які пізніше увійшли до архіву. Зібраний аудіовізуальний матеріал доповнюють аудіо-записи Міжнародного французького радіо. Кожен матеріал колекції споряджений описом, який розширює контекст зафіксованих висловлювань і ситуацій. Кураторками колекції «Архів трансформації '89» є д-р Пауліна Кодоньї (Paulina Codogni) та д-р Анна Сівек (Anna Siwek), які здійснили відбір записів і подали до них авторські тексти.

Метод усної історії застосовується дослідниками та громадськими активістами також і для вивчення одного з найважливіших явищ в історії Польщі, яким є еміграція. У Гдині, з ініціативи міської влади, в історичній будівлі Морського вокзалу, звідки впродовж десятиліть вирушали польські трансатлантичні лайнери, постала інституція, яка про історію виїздів і долю поляків у далеких світах розповідає в тісному зв'язку з сучасністю. Йдеться про Музей історії польської еміграції (Muzeum Historii Polskiej Emigracji). У постійній експозиції буде використано матеріали, Осередку «Пам'ять і Майбутнє», у рамках згаданого вище проекту «Поляки в Ісландії». Основним завданням тут є опрацювання усних повідомлень поляків, які оселилися в Ісландії, та ісландців, які мають контакти з польською культурою. В серпні 2015 р. це завдання здійснять молоді вчені — студенти й аспіранти — з Польщі та Ісландії

в Рейк'явіку і його околицях. Дослідницька група з Польщі, разом із групою молодих ісландських вчених, візьме участь у семінарі з усної історії, який проведуть польські та ісландські експерти, а відтак у краєзнавчих екскурсіях і заняттях з культури та новітньої історії Ісландії й Польщі.

Усі зазначені ініціативи стосуються виховання молодих поколінь, зокрема організація зустрічей з очевидцями історії, семінари з усної історії для молоді та вчителів, семінари для студентів соціології та історії. Вони пропонують новий, цікавий погляд на новітню історію — передусім таку, яка оперта на індивідуальний досвід, розказана власними словами, і, завдяки цьому, промовиста для уяви. Крім того, зібрані розповіді надихають і пропонують матеріал для репортажів на радіо та в пресі, документальних фільмів, книжок, наукових праць.

Адже, як читаємо в запропонованому Осередком «Гродзька Брама — Театр NN» Маніфесті усної історії:

По-перше: Важливою є історія кожної людини.

По-друге: Ти маєш право переказати свою оповідь майбутнім поколінням.

По-третє: Твоя історія є невід'ємною частиною історії місцевості, де ти живеш. Саме особисті долі людей творять найжвавішу та найбільш емоційну історію кожного місця.

По-четверте: Місце, де ти живеш (місто, містечко, село), мусять нести відповідальність за порятунк і збереження твоєї оповіді.

По-п'яте: Всі зафіксовані розповіді повинні бути доступні для прослуховування у тому місці, де вони зберігаються та через Інтернет [40].

1. *Fiternicka-Gorzko M.* Historia mówiona: od metody historycznej do interdyscyplinarnego podejścia badawczego / *Fiternicka-Gorzko M.* // *Opuscula Sociologica.* — № 2 [2]. — 2012. — S. 5—24.
2. *Grupińska A.* Historia z trudem zrekonstruowana / *Grupińska A.* // *Światowid. Rocznik Muzeum PRL-u (w Organizacji).* — 2014. — № 1. — S. 55—73.
3. *Kersten K.* Historyk — twórcą źródeł / *Kersten K.* // *Kwartalnik Historyczny.* — 1971. — № 2. — S. 313—329.
4. *Kersten K.* Relacje, jako typ źródła historycznego / *Kersten K.* // *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie, 17—21 września 1968, r. Referaty plenarne. Sekcje VII—XI.* — Warszawa, 1968. — S. 316—329.

5. Kierzkowski M. Historia mówiona — próba definicji pojęcia / Kierzkowski M. // Wrocławski Rocznik Historii Mówionej. — 2014. — Rocznik IV. — S. 5—16.
6. Kudela-Świątek W. Odpamiętane. O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym / Kudela-Świątek W. — Warszawa, 2013.
7. Kurkowska-Budzan M. Historia mówiona. Elementarz / Kurkowska-Budzan M., Szpak E., Drobik A. — Warszawa : Narodowe Centrum Kultury i Stowarzyszenie «Artefakty», 2008.
8. Kurkowska-Budzan M. Informator. Świadek historii, narrator — kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history / Kurkowska-Budzan M. // Wrocławski Rocznik Historii Mówionej. — 2011. — Rocznik I. — S. 9—34.
9. Lepkowski T. Historia ustna i «historia ludowa» / Lepkowski T. // Kwartalnik Historyczny. — 1981. — Z. 2. — S. 441—443.
10. Lewandowska I. Historycy wobec metody oral history. Przegląd polskiej literatury naukowej / Lewandowska I. // Historia — Archiwistyka — Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu / red. Marzena Świogoń. — Olsztyn, 2009. — S. 127—138.
11. Lewandowska I. Oral history in modern Poland — studies, educational projects, scientific associations / Lewandowska I. // History — Archive Studies — Information Science: methodological issues / ed. K. Narojczyk, M. Świogoń, M. Wolny. — Olsztyn, 2010. — S. 115—124.
12. Lewandowska I. Oral history we współczesnej Polsce — badania, projekty, stowarzyszenia / Lewandowska I. // Wrocławski Rocznik Historii Mówionej. — 2011. — Rocznik I. — S. 82—103.
13. Lummis T. Listening to History / Lummis T. — London, 1987.
14. Maternicki J. Dydaktyka historii / Maternicki J., Majorek Cz., Suchoński A. — Warszawa, 1994.
15. Maternicki J. Szkoła wobec historii oralnej / J. Maternicki // Wiadomości Historyczne. — 1994. — № 2. — S. 83—88.
16. Robótka H. Archiwistyka / Robótka H., Ryszewski B., Tomczak A. — Warszawa, 1989.
17. Robótka H. Metodyka archiwalna. Opracowanie dokumentacji geodezyjno-kartograficznej, technicznej, audiowizualnej (fotografii, filmów i mikrofilmów, nagrań) / Robótka H. — Toruń, 1988.
18. Ruchała J. Wywiad i jego zastosowanie w dydaktyce historii / Ruchała J. // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia XXIII. Nauki Humanistyczno-Społeczne. — 1989. — S. 105—113.
19. Sobczyk M. Teoria i dzieje historii mówionej / Sobczyk M. // Historia mówiona w świetle etnolingwistyki / red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, S. Wasiuta. — Lublin : Polihymnia, 2008.
20. Szacka B. Pamięć społeczna / B. Szacka // Encyklopedia socjologii. — T. 3 / red. Z. Bokszański. — Warszawa : Oficyna Naukowa, 2000. — S. 52—55.
21. Topolski J. Teoria wiedzy historycznej / J. Topolski. — Poznań, 1983. — S. 273—277.
22. Wiśniewska A. Kolonia robotnicza: historia mówiona. Krytyka Polityczna / Wiśniewska A. — 2014. — 10 maja.
23. «Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek» [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://www.zawacka.pl/>.
24. Archiwum Historii Mówionej [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://www.audiohistoria.pl/web/>.
25. Archiwum Historii Mówionej [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : www.e-historie.pl.
26. Archiwum Pamięci Łodzian [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : http://topografie.pl/archiwum_pamieci/art-lodzcy_rzemieslnicy.html.
27. Chrześcijańskie Stowarzyszenie Rodzin Oświęcimskich [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : www.chsro.pl.
28. Dom Spotkań z Historią — samorządowa instytucja miasta stołecznego Warszawy [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://www.dsh.waw.pl/>.
29. Domki finskie: pamiec osobista, historia, wspolczesnosc [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://domkifinskie.etnograficzna.pl/o-domkach-finskich/>.
30. Grupa Mowa Żywa [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://oralhistory.blog.pl/>.
31. Kałwa D. Historia mówiona w krajach postkomunistycznych. Rekonesans / Kałwa D. // Kultura i Historia. — 2010. — № 18 [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1887>.
32. Kolonia Robotnicza w Ostrowcu Świętokrzyskim — historia mówiona [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://koloniarobotnicza.wix.com/historiamowiona>.
33. Łada L. Śródeja czyli sposób na Śródkę / Łada L. [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://www.codziennypoznan.pl/artukul/2012-07-29/srodeja-czyli-sposob-na-srodke>.
34. Mazan W. Kolonia Robotnicza w Ostrowcu Świętokrzyskim — historia mówiona / Mazan W. [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://koloniarobotnicza.wix.com/historiamowiona#!lo-nas2/c1dfe>.
35. Muzeum Armii Krajowej im. Generała Emila Fieldorfa «Nila» [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : www.muzeum-ak.krakow.pl.
36. Muzeum Powstania Warszawskiego — Archiwum Historii Mówionej [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : http://www.1944.pl/o_muzeum/o_nas/archiwum_historii_mowionej/.
37. Muzeum-Miejsce Pamięci w Bełzcu [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : www.belzec.org.pl.
38. Narodowy Instytut Audiowizualny, Okrągły Stół w oku kamery [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : <http://ninateka.pl/kolekcja/archiwa-transformacji/o-kolekcji/transformacje-o-kolekcji>.
39. Notacji Filmowe [elektronnyj resurs]. — Режим доступу : http://www.ecs.gda.pl/title,Notacje_filmowe,pid,389.html.

40. Ośrodek «Brama Grodzka — Teatr NN» [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.leksykon.teatrn.pl.
41. Ośrodek «Pamięć i Przyszłość» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pamieciprzyszlosc.pl/pl/projekt-islandia>.
42. Ośrodek KARTA [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.karta.org.pl/>.
43. Ośrodek «Pamięć i Przyszłość» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pamieciprzyszlosc.pl/>.
44. Państwowe Muzeum Auschwitz—Birkenau [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.auschwitz.org.pl.
45. Pietrasiewicz T. Manifest historii mówionej / Pietrasiewicz T. — Lublin, 2013 [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://teatrn.pl/historiamowiona/node/148>.
46. Polskie Towarzystwo Historii Mówionej [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pthm.pl/publikacje/>.
47. Praga Gada [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pragagada.pl/index.php>.
48. Program edukacyjny «Świadkowie Historii» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://swiadkowiehistorii.pl/siec.php>.
49. Stowarzyszenie «Arteria» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://art-eria.pl/projekty/28/zobacz.html>.
50. Stowarzyszenie «Chwaliszewo» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.chwaliszewo.com.pl/index.php?page=statut>.
51. Stowarzyszenie «Dzieci Holocaustu» [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ceo.org.pl.
52. Stowarzyszenie «Podgorze» [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://podgorze.pl/stowarzyszenie/>.
53. Świadkowie Historii [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.swiadkowiehistorii.pl.
54. The Oral History Centre at the University of Winnipeg [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://oral-historycentre.ca/projects/histories-oral-historians>.
55. Wrocławski Rocznik Historii Mówionej [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pamieciprzyszlosc.pl/pl/wroclawski-rocznik-historii-mowionej>.
56. Żydowski Instytut Historyczny [електронний ресурс]. — Режим доступу : www.jewishinstitute.org.pl.

Магдалена Ляхович, Агнешка Смольчинська

УСНА ІСТОРІЯ — МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ У СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ ТА ЇЇ ПРАКТИКА

Переклад з польської Андрія Павлишина

Пропонований текст — це ескіз розвитку методу усної історії в Польщі з другої половини ХХ ст. до першого десятиліття ХХІ ст. У двох частинах розглянуто питання методології та реалізації методу усної історії на практиці. Перша частина присвячена роз'ясненню відмінностей між американським та європейським методологічними дискурсами, а також описові польського методологічного підходу і наукових дискусій на полі усної історії (oral history) у Польщі. Друга частина — це опис використання методу усної історії в документальних та освітніх проектах, здійснених у першому десятилітті ХХІ ст. в Польщі.

Ключові слова: Польща, усна історія, oral history, ХХІ ст., свідок історії, інформатор.

Магдалена Ляхович, Агнешка Смольчинська

УСТНАЯ ИСТОРИЯ — МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ ПОЛЬСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ И ЕЕ ПРАКТИКА

Перевод с польского Андря Павлишина

Это обзорная статья о развитии метода устной истории (oral history) в Польше во второй половине ХХ — первом десятилетии ХХІ века. В двух частях рассмотрены вопросы методологии и реализации метода устной истории на практике. Первая часть посвящена разъяснению различий между американским и европейским методологическими дискурсами, а также описанию польского методологического подхода и научных дискуссий вокруг устной истории в Польше. Вторая часть — это описание использования метода устной истории в документальных и образовательных проектах, осуществленных в первом десятилетии ХХІ в. в Польше.

Ключевые слова: Польша, устная история, oral history, ХХІ в., свидетель истории, информатор.